Kravets N. P.
Ph.D., Associate Professor
Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv)

DIALOG TECHNOLOGIES AS A FACTOR OF LITERATURE TEACHING METHODS REALIZATION FOR MENTALLY RETARDED PUPILS

Кравець Н.П.
к. пед. н, доцент
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Україна, Київ)

ДІАЛОГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ

The article examines the use of Literature teaching methods for mentally retarded pupils in the learning process with Dialog technologies in the Literature reading lesson. The author presents teachers' use of Dialog technology in reading lessons.

Key words: *mentally retarded pupils, Literature teaching methods, Literature reading lesson, Dialog technologies.*

Автор описує використання методів навчання літератури розумово відсталих учнів у процесі застосування діалогових технологій на уроках літературного читання.

Ключові слова: *розумово відсталі учні, методи навчання літератури, урок літературного читання, діалогові технології.*

І.П.Павлов, акцентуючи увагу на властивій нервовій діяльності пластичності, наголошував, що «ніщо не залишається нерухомим, непіддатливим, а завжди буде досягнуто, змінено до кращого, лише були б здійснені відповідні умови» [4, с. 469−470]. Одним із чинників, що забезпечує відповідні умови на уроках літературного читання у роботі з розумово відсталими учнями, виступають діалогові технології, завдяки яким учитель має можливість реалізувати методи навчання літератури: репродуктивний, дослідницький, евристичний, творчого читання. Саме під час діалогу двох суб'єктів: читача і автора через книгу відбувається процес корекції, розвитку та соціалізації особистості, її прилучення до духовних і матеріальних цінностей суспільства, знайомство з його традиціями. На роль діалогу у процесі читання тексту звертали увагу філософи, психологи, педагоги (М. Бахтін, М. Матюшкін, М. Менчинська, С. Лаврінський, Ю. Курганов, Є. Пасічник та ін.).

Не оминули питання діалогового навчання і дефектологи. Зокрема відомі вчені-дефектологи А.Аксьонова, В.Василевська, М. Гнєзділов, Р.Лалаєва, В.Петрова, Л.Логвинова, Ж.Шиф та ін. вказували, що для розумово відсталих характерна знижена активність у спілкуванні, відсутність мотивації мовлення, яке у них спонтанно не виникає; їм важко перейти з позиції слухача на позицію мовця. Окреслене питання розглядається автором у низці статей [1; 2; 3; 8; 9].

Розпочинаючи діалогове навчання, до участі в експерименті задіяли розумово відсталих учнів 7-9 класів спеціальних шкіл-інтернатів м. Києва та ряду спеціальних шкіл України, безпосередньо проводячи експеримент, так і проінструктувавши учителів. Аналіз складу учнів свідчив, що в кожному класі навчаються діти як з легкою, так і з помірною розумовою відсталістю. Запроваджуючи діалогове навчання, ми виділили його спільні й специфічні види й форми, доступні розумово відсталих школярам, оскільки передбачалася спільна співпраця учнів з учителем, один з одним.

Навчання проходило поступово, з огляду на етапи вивчення твору: робота із заголовком (назвою твору), підготовка до аналізу твору, аналіз твору, підсумок. Врахували також необхідність знайомства учнів з авторами творів, внаслідок чого застосували прийоми репродуктивного методу, завдяки яким школярі отримали знання про творчий шлях кожного автора та зміст його творів. Наприклад, учні 7-го класу (школа з рос. мовою навчання) провели уявне інтерв'ю з А. Чеховим, автором оповідання «Ванька»: *Коли вперше почали писати твори про дітей? Як називається Ваш перший твір? Про кого чи про що в ньому розповідається?*

Готуючи учнів до ознайомлення з оповіданням Марка Вовчка «Игрушечка», розповіли їм про життєвий і творчий шлях письменниці, а запитання з уявного інтерв'ю: *Що вплинуло на написання повісті?* допомогло краще відтворити суспільно-історичний устрій, відображений у творі. Водночас провели дослідницьку бесіду на визначення суспільно- історичної основи повісті та використали прийом «відстрочена відгадка», запропонувавши школярам на початку уроку загадку: «*Чому оповідання називається «Игрушечка»*?, відгадку якої буде розкрито на наступному уроці, коли вперше вихованці ознайомляться з оповіданням.

Розпочинаючи роботу над оповіданням Є.Носова «Живое пламя», школярів запитали після першого ознайомлення з оповіданням: 1. *Чому автор так назвав оповідання? 2. Яку назву ви можете запропонувати? Відповідь доповніть прикладами.* Аналізуючи оповідання, учні відповідали на запитання: *Що спонукало господиню сіяти маки на клумбі?* Детально проаналізувати зміст тексту твору допомогло складання плану оповідання під керівництвом учителя та переказ оповідання за складеним планом.

Наголосимо, що розумово відсталим у зв'язку з бідністю словникового запасу, особливо відсутністю експресивної лексики, важко характеризувати образи героїв. Тому, з метою розширення словникового запасу, розуміння сутності характеру героїв, їхніх вчинків і поведінки, вчили описувати образи героїв. Насамперед у процесі бесіди працювали над системою образів. Зважаючи на важливість бесіди, зокрема бесіди евристичного спрямування, для опанування учнями змістом і усвідомлення смислу твору «Игрушечка», бесіду проводили так, щоб школярі могли відповісти на запитання: *чому?, для чого?, про що дізналися?, чому так сталося*? і т. п., водночас звертаючи увагу на ставлення до кріпаків панів, навіть панських дітей. Для аналізу оповідання використали запитання евристичного спрямування: 1. *У чому проявилася безправність маленької Груші? 2. Зіна була доброю, вихованою дівчинкою чи ні? 3. Хто впливав на поведінку Зіни? Доведіть свою відповідь, використовуючи приклади з тексту оповідання. 4. Які два табори діють в оповіданні?* Щоб учні більш глибоко усвідомили сутність образів Груші й Зіни, порівнювали опис зовнішнього вигляду та поведінки дівчаток, застосувавши зіставлення творів двох мистецтв: літератури й живопису. Школярі порівнювали описи дівчаток, подані в оповіданні та їхнє зображення на ілюстрації.

Для порівняння образів кріпака Андрія і пана, нового власника села, використали запитання: 1. *Порівняйте, як Андрій віднісся до Груші, вперше побачивши її, а як – пан. 2. Хто з них добрий, милосердний, привітний, а хто – злий, жорстокий, жадібний? Чому ви так вважаєте? Відповідь доповніть словами з тексту оповідання.* Краще зрозуміли людяність, але безправність кріпаків та вседозволеність панів, допомогло порівняння опису зовнішнього вигляду, поведінки, мови Андрія та нового пана, який купив Рогожино: 1. *Який вигляд мав Андрій, коли його вперше побачила Груша? 2. Якими словами він звертався до*

дівчинки? 3. Які риси характеру Андрія проявилися? 4. Яким автор зобразила пана – нового господаря кріпаків? 5. Які слова він вжив для характеристики кріпаків, вперше побачивши їх? Про що це свідчить? 6. Як ставлення пана до селян проявилося в їхньому подальшому житті?

З метою усвідомлення сутності читаного твору та характеристики героїв використали виразне читання діалогів, навчаючи учнів у процесі читання передавати тон інтонації, що допоможе зрозуміти ставлення господарів та їхніх слуг до кріпаків, насамперед розмову пані з матір'ю Груші, ключниці Орини Іванівни із Зіною про Грушу, із земляком Груші. Зрозуміти ідею твору допомогли запитання: 1. *Між ким виникає конфлікт? (між Зіною і Грушею, між Зіною та її учителями, між Грушею і ключницею Ориною Іванівною). 2. Між ким ще виникає конфлікт (між кріпаками і новим паном). 3. Які наслідки конфліктів? Хто від них страждав найбільше? Чому?* Щоб школярі краще зрозуміли ідею твору, організували дискусію на тему: «Два світи – два дитинства» та застосували прийом «ланцюжок думок». Учні намагалися розмірковувати над тим, що на їхню думку означає: «Бути чуйним, милосердним, добрим – це …». У процесі експериментального навчання звертали увагу на труднощі спілкування розумово відсталих школярів: недостатність ініціативи, зниження активності у спілкуванні, складнощі в переході з прийому інформації на власне мовленнєве висловлювання, недоліки самооцінки.

Розумово відсталі діти, як і їхні ровесники з типовим розвитком, люблять фантазувати. На підсумкових уроках використовували прийоми «стань співавтором» та «фантастичне доповнення», запропонувавши школярам подумати як можна щасливо закінчити повісті М.Вовчка: «Игрушечка», «Інститутка», «Козачка»; оповідання Є.Носова «Живое пламя», В.Винниченка «Федько-халамидник».

Проводячи аналіз оповідання Є. Носова «Трудный хлеб», учні вчилися, відповідаючи на запитання, описувати не лише образ мисливця – власника собаки породи спанієль, а й самого пса Чанга і качок, яких так майстерно описав письменник,: 1. *Якими словами описано спанієля Чанга? 2. Який був Чанг? 3. Як він поводився на воді? Чому? 4. Чому мисливець беріг і жалів пса? 5. Знайдіть і зачитайте опис качки. Порівняйте її зовнішній вигляд зі свійською качкою. Що є спільного, а що – відмінне? Якими словами описано качку? Знайдіть про це у тексті. Попробуйте намалювати качку, зображуючи її такою, як описано в тексті оповідання. 6. Чому Є. Носов назвав оповідання «Трудный хлеб»? Що він мав на увазі? 6. Як ще можна назвати це оповідання? Відповідь доповніть прикладами з тексту твору.*

У 8-му класі провели дослідницьку бесіду на визначення історичної основи повісті І.Франка «Захар Беркут» та роману Я.Качури «Іван Богун», уривки з якого учні читали. Школярам запропонували наступні запитання: 1. *Пригадайте з уроків історії, літератури, що ви знаєте про боротьбу народу України проти завойовників? 2. Які історичні події в Україні вплинули на написання повісті «Захар Беркут», роману «Іван Богун»?* З метою перевірки ставлення школярів до описаних подій в оповіданнях В.Астаф'єва «Ангел-хранитель», «Гуси в полынье», Є.Носова «Как ворона на крыше заблудилась», О.Довженка «Воля до життя» застосували прийом «мікрофон», завдяки якому кожен учень висловлював власну думку: «Найбільше я хвилювався, коли ….» , «З яким почуттям перегорнуто останню сторінку оповідання?» Працюючи над оповіданнями Б.Грінченка «Украла», О.Довженка «Воля до життя», повістю І. Франка «Захар Беркут» для кращого розуміння сутності зображених у творах причинно-наслідкових подій восьмикласники складали асоціативні ланцюжки: герой > подія > наслідок. Учні дев'ятого класу складали асоціативні ланцюжки про Федька і Толика – героїв оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник». Водночас відповідали на запитання: 1. *Як ви розумієте назву повісті «Федько-халамидник»? 2. Як ще можна назвати це оповідання? Доведіть свою думку. 3. Як Толик і Федько проявляли себе у складних ситуаціях? 4. Хто з хлопчиків може бути справжнім товаришем? Доведіть це, порівнюючи їхні вчинки та наслідки вчинків.*

Розумінню вчинків, характеру, особливостей поведінки героїв допоміг аналіз мовлення кожного з них. Зокрема, учні порівнювали не лише зовнішній вигляд героїв повісті

«Захар Беркут» – Захара, Мирослави, Тугара Вовка, Максима, а й особливості їхнього мовлення, лексику, акцентуючи увагу на інтонацію, з якою кожен з героїв звертається до співбесідника. Для цього вголос виразно читали діалоги героїв повісті, дотримуючись розділових знаків, граматичних і логічних наголосів.

З огляду на стан психофізичного розвитку школярів та його вплив на опанування ними читацькими уміннями, ми виділили критерії оволодіння читацькими уміннями даною категорією дітей. За основу взяли наступні показники: розуміння прочитаного (осмисленість), адекватна інтерпретація сприйнятого матеріалу, уміння сприймати допомогу. Це дало змогу визначити чотири рівні володіння читацькими уміннями. Перший рівень – початковий (пасивний) – передбачає роботу школярів під прямим керівництвом учителя. Другий рівень – середній (репродуктивний) – полягає у виконанні розумових дій учнями за подібністю та з опорою на наочність у аналогічній навчальній ситуації, чим забезпечується формування ситуативного мислення. На третьому рівні – достатньому (репродуктивно-продуктивному) учні виконують завдання за інструкцією, без прямої допомоги учителя та певної опори. Четвертий рівень – високий (продуктивний) – передбачає самостійну працю школярів та самостійний контроль власної читацької діяльності. За отриманими результатами до високого рівня віднесли 23% респондентів, чого не спостерігали на констатувальному етапі дослідження; на достатньому рівні виконували завдання 51%; до другого рівня увійшло 19% учнів; на початковому рівні залишилося 7% респондентів, яким навчання дається важко завдяки наявності, крім розумової відсталості, супутніх порушень розвитку.

Діалогові технології, у процесі яких застосували методи навчання літератури, сприяли оволодінню учнями читацькими уміннями. Зокрема, школярі навчилися відтворювати прочитане – переказувати твір або його частини за поданим планом, визначати складові частини тексту й встановлювати часові зв'язки між ними, складати план прочитаного твору за поданими ілюстраціями, опорними словами, використовуючи незначну допомогу учителя; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між зображеними подіями та адекватно їх оцінювати, використовуючи зміст тексту; опанували уміння складати характеристику образів головних героїв та адекватно оцінювали їхні вчинки, поведінку, риси характеру; аналізуючи зображені події, вчинки героїв, висловлювали власну думку щодо прочитаного; проявляючи зацікавленість, інтерес до участі в театралізованій діяльності.

Отже, методи навчання літератури у процесі застосування діалогового навчання забезпечують опанування розумово відсталими учнями уміннями читацької діяльності та виховання їх як активних читачів.

Література:

1. Кравець Н.П. Евристичний метод на уроках літературного читання у роботі з розумово відсталими учнями / Н.П.Кравець // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка. − Вип. XXI у 2-х ч. – [Ч. 2]. Серія соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 139−148.

2. Кравець Н.П. Метод творчого читання і формування читацької діяльності розумово відсталих учнів / Н.П.Кравець // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – Вип. 22. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 113−124.
3. Кравець Н.П. Репродуктивний метод на уроках літературного читання у роботі з розумово відсталими учнями / Н.П.Кравець // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. пр. – Вип. 24. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. –С. 145−153.

4. Павлов И.П. Избранные произведения / И.П.Павлов. – М. : Изд-во АН СССР, 1949. – 470 с .
5. Пасічник Є.А. Українська література в школі / Є.А.Пасічник. − К. : Рад. школа, 1989. – 313 с.
6. Петько Л.В. Стимулювання творчих здібностей підлітків засобами втілення образу казкового персонажу/ Л.В.Петько // Лялька як знак, образ, функція: Матер. всеукр. наук.-практ. конф. «Другі Марка Грушевського читання» / за ред. О.С.Найдена. – Київ. : ВД «Стилос», 2010. – С. 200–204. URI http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7887
7. Петько Л.В. Англійська мова для студентів-психологів та дефектологів. Дидактичний матеріал для

практичних занять та самостійної роботи студентів з іноземної мови зі спеціальностей: 6.010105 «Корекційна освіта (за нозологіями)», 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»: навч. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів. – К. : Талком, 2015. – 160 с.

8. Kravets N.P. Factors that complicate the reading activity of mentally retarded students / N.P.Kravets // Economics, management, law:realities and perspectives: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. − Les Editions L'Originale, Paris, France, 2016. − P. 451−455. URI http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10518
9. Kravets N.P. Readiness of Mentally Retarded Pupils-Teenagers to the Reader's Activity Mastering / N.P. Kravets // Intellectual Archive. – 2015. – Volume 4. – Num. 4 (July). Series "Education & Pedagogy". – Toronto : ShinyWordCorp. – PP. 123–136. URI http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8413
10. Kravets N.P. Teaching pupils with mentally retardation to analyses of the literature work as component of reading activity / N.P. Kravets // Economics, management, law: challenges and prospects: Collection of scientific articles. Psychology. Pedagogy and Education. − Discovery Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, India. 2016. − P. 201-204. URI http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10743